

Niet schaatsen op dun ijs

De Partij van de Arbeid en de JSF-discussie in 2002

In november verschijnt *Mensenwerk*, een terugblik van Ruud Koole op zijn jaren als voorzitter van de PvdA. S&D biedt een voorproefje in de vorm van een passage over een gevoelige kwestie die begin 2002 speelde: moest Nederland, zoals het kabinet wilde, participeren in de ontwikkeling van de Joint Strike Fighter? Binnen de PvdA heerste grote verdeeldheid. ‘Voor en na de raadsverkiezingen van begin maart ging er geen partijbijeenkomst voorbij of het kabinetsbesluit werd zeer betreurd. De fractie werd ertoe opgeroepen voet bij stuk te houden.’

RUUD KOOLE

Het voorjaar van 2002 is turbulent: er zijn gemeenteraadsverkiezingen (6 maart), het tweede kabinet-Kok valt naar aanleiding van het NIOD-rapport over de genocide in Srebrenica (16 april), Pim Fortuyn maakt furore en hij wordt vermoord (6 mei), vlak voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer (15 mei). Te midden van al deze onrust speelt in Den Haag de discussie over de vraag of Nederland moet instappen in het JSF-consortium.

56

Op vrijdag 7 februari 2002 besloot het tweede Paarse kabinet (PvdA, D66, VVD) dat Nederland mee zou doen met de ontwikkeling van de Joint Strike Fighter (JSF), die op termijn de F16's van de Nederlandse luchtmacht moest vervangen. De avond tevoren was er uitvoerig over gespro-

Over de auteur Tussen 2001 en 2007 was Ruud Koole gedurende twee perioden voorzitter van de Partij van de Arbeid.

ken tijdens het bewindspersonenoverleg van de PvdA (BPO). De JSF was daar niet voor het eerst aan de orde geweest. Tijdens eerdere BPO's en fractievergaderingen, net als op partijbijeenkomsten in het land, was aan het onderwerp de nodige aandacht besteed. In de partij leefde het steeds meer. Men voelde weinig voor het meedoen met de ontwikkeling van de dure straaljager.

De Nederlandse luchtmacht had een duidelijk voorkeur uitgesproken voor de Amerikaanse JSF boven Europese straaljagers. Een besluit tot aanschaf zou echter nog jaren kunnen wachten. Dat gold niet voor het besluit om mee te doen met de ontwikkeling van de JSF. Door nu mee te doen met de ontwikkeling van het vliegtuig zou de Nederlandse industrie op termijn bij de productie van de toestellen voor vele miljoenen aan orders krijgen, en bovendien zou de Nederlandse regering een korting krijgen bij de koop

van de toestellen. Formeel stond het besluit om mee te doen met de ontwikkeling van de JSF los van een toekomstig besluit over welk toestel de F16 zou moeten vervangen, maar het was voor iedereen duidelijk dat nu meedoen aan de ontwikkeling van de JSF de kans om later niet de JSF aan te schaffen heel klein zou maken.

Tijdens het BPO van 6 februari kwamen fundamentele vragen aan de orde. Het besluit over de aanschaf van vliegtuigen kon volgens sommigen veel beter later worden genomen. Dan zou men ook meer inzicht hebben in de behoefte aan materieel in een toekomstige oorlog. Misschien waren andere (onbemande) vliegtuigen dan wel veel geschikter dan de JSF. Binnen het BPO was er ergernis over het feit dat de VVD de besluitvorming over de JSF erdoor probeerde te drukken. Alle relevante ministersposten waren in handen van VVD'ers, die daardoor een

De werkgelegenheidscijfers waren boterzacht, net als de garanties voor het plaatsen van orders bij Nederlandse bedrijven

informatievoorsprong hadden, en zij gingen voluit voor de vette orders. Hun ideologische weerzin tegen industriepolitiek schoven de VVD'ers in dit geval ineens met gemak ter zijde! Want industriepolitiek was het — om die vette orders te zijner tijd binnen te kunnen halen moest nu eerst een bedrag van 800 miljoen dollar worden geïnvesteerd. De overheid zou dat voorschieten; de industrie zou dat later terugbetalen. Zelfs minister van Financiën Zalm ging hiermee akkoord, ook al zaten er de nodige haken en ogen aan de zogeheten *business case*. Ad Melkert liet merken nog niet toe te zijn aan een besluit en stelde vooral veel vragen. Hoe hard waren de termijnen? Was een reële vergelijking

met andere vliegtuigen wel mogelijk? Was de voorgespiegelde werkgelegenheid die deelname aan de ontwikkeling van de JSF zou opleveren, wel zo hoog als voorgesteld? Leverde deelname wel de beloofde technologische spin-off voor Nederland?

Van de bewindspersonen waren Dick Benschop en Willem Vermeend het meest vóór deelname en Jan Pronk het meest uitgesproken tegen. Klaas de Vries ging ervan uit dat we over een paar jaar toch voor de JSF zouden kiezen, en daarom moesten we de *business case* zakelijk beoordelen. Maar daar had je wel de juiste informatie voor nodig, en die ontbrak, zodat er op dat moment ook volgens hem geen basis voor besluitvorming was.

Mijn eigen inbreng tijdens het BPO sloot het meest aan bij die van Pronk. Ik sprak nogmaals mijn verbazing uit over het feit dat een zo belangrijk besluit over defensiezaken niet op basis van militair-operationele overwegingen genomen zou worden, maar op basis van industriepolitieke. Vanuit puur militair-operationeel gezichtspunt was er geen reden om op dat moment al een besluit te nemen. Als er dan toch een positief besluit genomen zou worden om andere — industriepolitieke — redenen, dan moesten die redenen wel bijzonder zwaar zijn. Letterlijk zei ik dat 'het ijs dan wel heel dik moet zijn' en dat ik daar niet van overtuigd was. De werkgelegenheidscijfers waren boterzacht, net als de garanties voor het plaatsen van orders bij Nederlandse bedrijven vanwege de Nederlandse deelname aan de ontwikkeling van de JSF.

Toen Tineke Netelenbos en Jan Pronk vroegen wat nu de positie van de Tweede Kamerfractie was, hield Melkert zijn kaarten tegen de borst en antwoordde hij dat de fractie goed uit de voeten zou kunnen met een besluit in 2007, dat de bewijslast lag bij degenen die nu een besluit wilden nemen, en dat de fractie nu nog geen positie kon innemen door de gebrekkige gegevens. Wim Kok concludeerde dat er inderdaad keiharde gegevens in de *business case* nodig waren, anders zou 'het een te dunne laag ijs zijn om over te schaatsen'.

De volgende dag was de klap groot toen het kabinet toch besloot tot deelname aan de ontwikkeling van de JSF. Van de zorgvuldigheid van het besluitvormingsproces in het kabinet was ik allerminst overtuigd. Druk uit werkgevers- en werknemerskringen was wellicht niet vreemd aan het besluit. En ik kon me evenmin voorstellen dat het besluit zonder medeweten van Melkert was genomen. Had hij Kok niet durven weerstaan, of was hij in de veronderstelling dat hij de fractie wel achter het kabinetsbesluit kon krijgen?

Door het kabinetsbesluit was een uiterst lastige situatie voor de PvdA ontstaan, waardoor Melkert zelf later in een onmogelijke positie zou komen. In de Tweede-Kamerfractie bestond grote twijfel over de wenselijkheid om voor de JSF te besluiten. Woordvoerder Frans Timmermans verzette zich hevig tegen een positief besluit op dat moment. Maar het kabinet had gesproken en een afwijzend standpunt van de fractie zou de verdeeldheid van de PvdA etaleren in de periode voorafgaand aan de verkiezingen. De druk die de fractietop en het PvdA-smaldeel in het kabinet uitoefenden op Frans om hem zijn verzet te laten opgeven, werd steeds groter. In de periode die volgde heb ik daarom herhaaldelijk met Frans overlegd en hem aangemoedigd niet op te geven. Ik deed dat niet om mijn persoonlijke gelijk alsnog te halen, maar omdat de kwestie in de partij een brisante lading begon te krijgen. Voor en na de raadsverkiezingen van begin maart ging er geen partijbijeenkomst voorbij of het kabinetsbesluit werd zeer betreurd. De fractie werd ertoe opgeroepen voet bij stuk te houden. Het Politiek Forum van de partij sprak zich op 9 maart expliciet uit tegen deelname aan de ontwikkeling van de JSF. Dat 'zwaarwegende advies' heeft intern veel invloed gehad, ook al vond een enkele PvdA-minister het maar 'onzin'. Ik kon me daar bij mijn verzet tegen de JSF op beroepen in vergaderingen van het partijbestuur, de fractie en het BPO.

De fractie was verdeeld, maar het verzet groeide ook daar. Tijdens het laatste BPO van maart, vlak voor het paasweekend, werd de druk opge-

voerd. In dat gezelschap waren de bewindspersonen vanzelfsprekend in de meerderheid. Allerlei scenario's passeerden opnieuw en in detail de revue. Fractievoorzitter Melkert sprak van een zeer gecompliceerd vraagstuk en van grote scepsis in de fractie. De vragen die Frans Timmermans had gesteld ten aanzien van de *business case* moesten volgens hem door het kabinet op redelijke wijze worden beantwoord, wilde de fractie kunnen instemmen. Sommige bewindspersonen gooiden het daarom over een andere boeg. Volgens Dick Benschop stond de 'geloofwaardigheid' van de PvdA op het spel als de fractie niet zou instemmen. Klaas de Vries refereerde aan de traumati-

De fractietop en de PvdA-ministers oefenden grote druk uit op woordvoerder Timmermans, om hem zijn verzet te laten opgeven

sche discussie destijds over de aanschaf van de F16, die nu vervangen zou moeten worden. Zo'n discussie moest zich niet herhalen. De JSF zou er over een aantal jaren toch komen en dan kon je nu maar beter proberen er de beste deal uit te slepen. Hij vroeg zich af of de PvdA van Melkert wel tot besluiten kon komen. Herhaaldelijk werd mijn kant op gekeken, maar ik bleef met Melkert van mening dat er mijns inziens voor de fractie nog te veel vragen onbeantwoord waren om positief te kunnen besluiten.

Op tweede paasdag belde Frans me op. Hij luchtte zijn hart over de enorme druk die sommigen in de top van de partij op hem uitoefenden. Zijn carrière zou ten einde zijn wanneer hij zo zou doorgaan, zo was hem onder meer te verstaan gegeven.

Tijdens de volgende fractievergadering werden de vragen van Frans ingedikt tot twee hoofdvragen: (1) is de *business case* wel 100 procent

sluitend te krijgen, (2) is er een mogelijkheid om tussentijds uit het ontwikkelingsprogramma van de JSF te stappen (*opt out*)? Frans kon zich hierin vinden, zij het met enige moeite. Die moeite begreep ik, want 'indikken' betekende het laten vallen van enkele bezwaren. Anderzijds begreep ik ook Ad, die via dit 'indikken' een soort Houdini-act probeerde uit te voeren om uit de impasse te geraken.

De week erop werd de discussie in de fractie voortgezet, mede naar aanleiding van een nieuwe brief van het kabinet. Vlak tevoren hadden Ad, Frans en ik opnieuw een vooroverleg. Hierin ging Ad verder met zijn Houdini-act. Geprobeerd zou worden het gat in de *business case* via een nieuwe *letter of intent* alsnog te dichten, maar dat moest dan worden gedaan door de industrie. Het meedoen aan de ontwikkeling van de JSF mocht de belastingbetaler sowieso geen geld kosten. Het *opt out*-scenario zou gekoppeld moeten worden aan het schrijven van een nieuwe defensienota.

Op basis hiervan zou Ad de fractie vragen om 'geclausuleerde instemming' met het meedoen met de ontwikkeling van de JSF en om Frans als woordvoerder de ruimte te geven om deze 'lijn' te realiseren. Als extra argument noemde hij de verwachting dat wanneer de PvdA tegen zou stemmen, de verhouding in de Kamer precies 75-75 zou zijn. Met andere woorden: verzet van de PvdA in de Kamer zou het kabinetsbesluit toch niet kunnen tegenhouden. Ik had bewondering voor Melkerts vindingrijkheid. Ik verzette me niet tegen het presenteren van deze lijn aan de fractie, maar ik hield me wel het recht voor om de fractie te melden dat de voorwaarden in deze 'lijn' wat mij betreft keihard waren.

In de fractievergadering werd die 'lijn' uiteindelijk gedeeld, maar bij velen bleef de twijfel bestaan. Omdat het zo'n gevoelige kwestie was geworden, voerde elk afzonderlijk lid van de fractie het woord. Frans concludeerde dat het meedoen aan de JSF voor de PvdA niet hoefde, maar onder genoemde voorwaarden te verantwoord was. De fractie gaf hem vervolgens de gevraagde ruimte.

Het 'geclausuleerd ja' van de fractie viel slecht. De pers belde mij met de vraag of dit besluit niet haaks stond op de uitspraak van het Politiek Forum. De voorzitter van de Jonge Socialisten meldde me zijn lidmaatschap van de PvdA te willen opzeggen. Het hele JS-bestuur wilde breken met de PvdA. Er kwamen heel veel negatieve reacties uit de partij. Ik praatte me de blaren op de tong en vertelde overal, ook in het wekelijkse overleg met Ad Melkert en Wim Kok, dat de twee voorwaarden keihard waren.

Een week later, half april, zou de fractie in de Kamer definitief kleur moeten bekennen, maar de dag ervoor viel het kabinet naar aanleiding van het NIOD-rapport over de massamoord in Srebrenica. Terwijl wij ons de avond voor de val van het kabinet in kleine kring in het Catshuis daarover beraadden, sprak ik Melkert *en marge* van dat beraad over de JSF. Hij dacht toen nog dat het harde verzet tegen de JSF in de fractie beperkt was tot een 'klein groepje van de *usual*

Het 'geclausuleerd ja' van de fractie viel slecht in de partij. Ik praatte me de blaren op de tong

suspects'. Ik kon hem uit de droom helpen. Uit eigen gesprekken met Kamerleden wist ik zeker dat het inmiddels om aanzienlijk meer personen ging. Het grote verzet uit de partij tegen het 'geclausuleerde ja' had hen ook bereikt. Melkert had die signalen uit eigen fractie nog niet door gekregen. Hij zat nu klem tussen een groot deel van zijn fractie gesteund door veel leden in de partij en de PvdA-ministers in het kabinet.

59

De zaterdag voor de stemming in de Kamer vond in 's-Hertogenbosch de start plaats van de slotfase van de PvdA-campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 15 mei. De zaal was met

enige moeite gevuld met partijgangers. Sinds de raadsverkiezingen was het elan bij het actieve kader voor een groot deel verdwenen. In de peilingen de dag tevoren was de PvdA gezakt tot 34 zetels. In die atmosfeer moest Ad in 's-Hertogenbosch spreken en hij kon natuurlijk niet om de JSF-kwestie heen. In de pauze, vlak voordat Melkert op moest, werd ik bij hem geroepen op een kamertje een verdieping hoger. Wim Kok en Willem Vermeend waren daar ook. Zij hadden het over de JSF gehad en Ad aarzelde nog over wat hij precies zou zeggen in zijn speech.

Ik zei dat hij een duidelijk 'nee' moest laten horen. De PvdA-ministers hadden zich weliswaar uitgesproken voor een deelname aan de JSF, maar dat was heel slecht gevallen bij de achterban en bovendien was de *business case* nog steeds niet 100 procent sluitend. Een 'ja' tegen de JSF zou om zowel inhoudelijke als electorale redenen zeer onwenselijk zijn. Zo mogelijk nog slechter zou het zijn om de onzekerheid over het standpunt van de fractie langer te laten voortduren. Wim keek vermoeid voor zich uit en vroeg Ad geen opmerkingen te maken over wat het kabinet moest doen.

60 Willem Vermeend, van de PvdA-bewindslieden een van de felste voorstanders van deelname aan de JSF, maar tegelijk altijd goed in het opsnuiven van electorale trends, viel me bij. Hij was het met mij eens dat de fractie zich afwijzend moest opstellen! Met een duidelijk 'nee' kon je proberen het initiatief weer naar je toe te trekken door te redeneren dat geen partij de *business case* zo serieus had bekeken als de PvdA, maar dat de partij tot de conclusie had moeten komen dat er nog te veel onzekerheden waren blijven bestaan. Een positief besluit nu zou, zo voegde Willem Vermeend eraan toe, ten koste gaan van de belastingbetaler!

Tien minuten later kondigde Melkert in zijn speech aan dat de fractie de volgende dinsdag tegen deelname aan de ontwikkeling van de JSF zou stemmen, omdat het financiële risico voor de belastingbetaler te groot was! Luid gejuich in de zaal, behalve bij Wim Kok en de andere PvdA-ministers.

Tijdens de fractievergadering van de volgende dinsdag was er begrijpelijkerwijs bij sommigen gemor over het feit dat Melkert zijn fractie niet had geraadpleegd alvorens zijn 'nee' wereldkundig te maken. Een 'grote puinzooi' noemde Martin Zijlstra de behandeling door de fractie van het JSF-dossier. Anderen hadden begrip voor Melkerts optreden in 's-Hertogenbosch. Melkert benadrukte dat hij het had gedaan om de partij bij elkaar te houden en dat het aan hem was om uiteindelijk de knoop door te hakken. De fractie stemde vervolgens unaniem voor de motie van D66 waarin de regering werd opgeroepen af te zien van deelname aan het JSF-project, maar in de Kamer staakten de stemmen: 74 voor en 74 tegen. Met dergelijke verhoudingen in de Tweede Kamer besloot het demissionaire kabinet tot uitstel.

Begin juni stemde de Lijst Pim Fortuyn (LPF) onder leiding van Mat Herben voor de JSF. Door de steun van de LPF was er een meerderheid in de Kamer voor deelname aan het JSF-project.

In zijn speech kondigde Melkert aan dat de fractie tegen zou stemmen! Luid gejuich in de zaal

Fortuyn was er toen niet meer en Melkert was als politiek leider teruggetreden. De PvdA-fractie stemde bij die gelegenheid unaniem tegen de JSF, maar de demissionaire PvdA-ministers, die inmiddels ook lid van de Tweede Kamer waren geworden, hadden er wel voor gezorgd tijdens de stemming niet in de vergaderzaal aanwezig te zijn. De worsteling van de PvdA met het JSF-dossier had niet beter kunnen worden geïllustreerd.

Deze bijdrage is een licht bewerkt fragment uit hoofdstuk IV van 'Mensenwerk. Herinneringen van een partijvoorzitter 2001-2007', dat op 12 november 2009 verschijnt bij Bert Bakker, Amsterdam.